

Koncept miesta vo vývoji geografického myslenia

Place concept within the geographical thought evolution

René Matlovič – Kvetoslava Matlovičová

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra, 081 16 Prešov, Slovenská republika, 00421 905 367 015

e-mail: matlren@unipo.sk, kveta@unipo.sk.

Kľúčové slová: empiricko-analytická bádateľská tradícia, geografické myslenie, hermeneutická tradícia, idiografický prístup, kritická tradícia, miesto, nomotetický prístup priestor, trinitárny model miesta.

Key words: empirical-analytical research tradition, geographical thought, hermeneutic research tradition, idiographical approach, critical research tradition, place, space, nomothetic approach, trinity model of place.

Úvod

V predchádzajúcej práci (Matlovič 2006) sme sa zaoberali ontologickým, epistemologickým, problémovým a inštitucionálnym odôvodnením autonómie a identity geografie. Naznačili sme, že geografia by sa mala profilovať ako integrálna, transdisciplinárna platforma, ukazujúca cestu k zosúladieniu konkurenčných spôsobov produkcie znalostí, a síce nomotetických prístupov zameraných na vysvetľovanie a idiografických prístupov orientovaných na porozumenie. Explanácia by mala byť orientovaná na procesy štruktúrujúce priestor a porozumenie na identitu priestorových jednotiek rozličnej taxonomickej úrovne v kontexte každodennej skúsenosti. Snaha o naplnenie tejto ambície si vyžaduje aplikovať vhodné bádateľské koncepty a teoretické rámce, ktoré by to umožnili. Jedným z možných východísk uvedených snáh je koncept miesta (*place*).

Hlavným cieľom tejto state je prediskutovanie a podanie vývoja chápania kategórie miesta a jej vzťahu ku kategórii priestoru v kontexte vývoja geografického myslenia. Opierať sa budeme o rozlíšenie troch bádateľských tradícií v modernom geografickom myslení (empiricko-analytickej, hermeneutickej a kritickej), ktoré vychádza z Habermasovej klasifikácie koncepcií poznania založenej na záujmoch (Johnston a Sidaway 2004, s. 20-22, Matlovič 2006, s. 16).

Miesto a priestor v kontexte vývoja geografického myslenia

Podat' definíciu miesta považuje viacero autorov za mimoriadne obtiažnu úlohu. Táto významová nepostihnuteľnosť je podmienená meniacimi sa vyjadrovacími spôsobmi a chápaniami miesta počas vývoja geografického myslenia. Konceptualizácia miesta sa navyše musí odvíjať od kategórie priestoru¹, s ktorou úzko súvisí. Merifield

¹ V zásade sa vyčleňujú tri koncepcie reálneho priestoru: a) koncepcia kontajnera, b) koncepcia primárnej substancie a c) relačná koncepcia. *Koncepcia kontajneru* pracuje s absolútnym priestorom, ktorý tvorí rámec, v ktorom sa nachádzajú veci (udalosti, procesy). Poznáme objektivistický variant (newtonovský) a subjektivistický variant (kantovský) tohto chápania. Podľa Newtona priestor existuje nezávisle od vecí, ktoré obsahuje, teda je nezávislý od toho, či je pozorovaný alebo rozumovo vnímaný. Podľa Kanta je priestor subjektívnou formou vnímania, čiže apriórne danou formou zmyslovosti. Znamená to, že zmyslové vnemy sú umiestňované v predstavách priestoru. Predstava priestoru je akýmsi organizačným skeletom pre zmyslové vnemy. Kantovský priestor teda neexistuje objektívne, je len vlastnosťou

(1993) považuje miesto a priestor za rozličné aspekty dialektickej jednoty. Priestor a miesto sú principiálnymi elementami ľudského sveta a korene ich rozlišovania môžeme hľadať už u Aristotela². Aj Y. F. Tuan (1977) tvrdí, že geografický svet každodenného života tvorí priestor a miesto. E. Relph (1970) k týmto dvom elementom pridáva ešte krajinu. E. Dardel (1952, s. 2) nazýva vzájomné vzťahy medzi uvedenými elementami každodenného života geograficitou (*geographicité*). Je teda zrejmé, že z geografického hľadiska je kľúčové interpretovať vzájomné vzťahy medzi priestorom a miestom (prípadne i krajinou) (Jędrzejczyk 2001, s. 86).

Miesto a priestor v kontexte empiricko-analytickej bádateľskej tradície

Empiricko-analytickú bádateľskú tradíciu³ v geografii reprezentuje klasická regionálna geografia (hettnerovsko-hartshornovská chorologická paradigma) a kvantitatívna geografia (schaeferovska nomotetická paradigma). Rozmach klasickej regionálnej geografie kulminoval v prvej polovici 20. storočia, kedy dominovala chorologická paradigma geografie. Vtedajší pohľad na miesto dobre reprezentuje R. Hartshorne (1939). Jeho interpretácia miesta bola ešte pomerne vágna a nedostatočne odlišená od kategórie regiónu. Svet chápal ako mozaiku miest. Miesta považoval za singulárne body na zemskom povrchu, vyznačujúce sa jedinečnou kombináciou fyzickogeografických a humánnogeografických atribútov. Miesto bolo teda časťou priestoru. Toto tradičné chápanie miesta sa odvíjalo od vtedajšieho absolútneho chápania priestoru, ktorý bol definovaný prostredníctvom euklidovskej geometrie (súradnice x, y, z) a pre analytické účely bol považovaný za objektívny, neutrálny, pasívny, empirický priestor (kontajner statických, i keď pohyblivých objektov a dynamických tokov správania). Bol redukovaný v podstate na geometriu, pričom sa vychádzalo z toho, že môže byť vedecky skúmaný na báze fyzikálnych zákonov. Táto koncepcia priestoru sa stala oporou i pre neopozitivistickú kvantitatívnu geografiu, ktorá sa rozvíjala najmä v 50. a 60. rokoch 20. stor. Orientovala sa na odhaľovanie všeobecných priestorových zákonitostí (Hubbard et al. 2002, s. 13). Väčší dôraz kládla na výskumné techniky ako na miesta a ľudí (Matlovič 2006, s. 15). Koncept miesta zredukovala na otázku polohy v priestore. Fetišizácia priestoru v rámci kvantitatívnej geografie podnietila kritiku, ktorá nakoniec dopomohla k tomu, aby sa miesto stalo ústredným konceptom geografického bádania (Cresswell 2004, s. 19).

ľudského vedomia. *Koncepcia primárnej substancie* predpokladá, že priestor (časopriestor) je elementárna substancia, z ktorej sú utvorené materiálne objekty (Wheelerova geometrodynamická koncepcia). V tomto prípade tiež ide o absolútny priestor. *Relačná koncepcia* (Leibniz) predpokladá, že priestor predstavuje sieť vzťahov medzi konkrétnymi objektami a udalosťami. Priestor je teda relatívny a predstavuje poriadok koexistencií (Chojnicki 1988). V geografickom myslení sa uplatnila prvá a tretia koncepcia.

² Aristoteles rozlišoval spoločné miesto, v ktorom sa nachádzajú všetky telá a zvláštne miesta (idios topos), ktoré sú obsadzované jednotlivými telami (Jędrzejczyk 2001, s. 86).

³ *Empiricko-analytické vedy* sa zameriavajú na skúmanie objektívnej reality vylúčne na základe empirických faktov. Hlavným cieľom empiricko-analytických vied je identifikácia zákonitostí, výrokov so všeobecnou, ba dokonca až univerzálnou platnosťou a aplikabilitou v oblasti predikcie. Orientujú sa teda nielen na opis, ale i vysvetlenie (explanáciu). Záujmom poznania je v tomto prípade dosiahnuť technologické ovládnutie prírody a spoločnosti (Matlovič 2006, s. 16).

Miesto a priestor v hermeneutickej bádateľskej tradícii

Hermeneutickú bádateľskú tradíciu v geografii⁴ reprezentuje humanistická geografia. Jej predstavitelia podkopali absolútnu koncepciu priestoru a miesta kritikou kvantitatívnej geografie, ktorá sa vystupňovala začiatkom 70. rokov 20. storočia. Humanistická geografia a neskôr i kritická geografia narába s predstavou relatívneho (relačného) priestoru. Časť autorov (napr. D. Massey 1994) považovala priestor za kontinuitne produkováný prostredníctvom socio-priestorových vzťahov. Spojitosť medzi priestorom, priestorovými formami a priestorovým správaním tu nie je podmienená prirodzenými priestorovými zákonitosťami, ale je produktom kultúrnych, sociálnych, politických a ekonomických vzťahov. Priestor teda nie je daný, ale je konštruovaný a produkováný. Priestor nie je objektívnou štruktúrou, ale je sociálnou skúsenosťou (Massey 1994, in Hubbard et al. 2002, s. 14). Iná skupina autorov (napr. Soja, Shields, in: Hubbard et al. 2002, s. 13) zastáva užší pohľad. Za sociálny produkt nepovažujú priestor, ale priestorovosť. Shields skúma „sociálnu priestorizáciu“, pričom tento proces zahŕňa jednak symbolickú konštrukciu priestoru na úrovni spoločenskej imaginácie, tak aj jej konkrétny (materiálny) výraz v krajine. Priestoru ako sociálnemu produktu sa venoval aj francúzsky sociológ a filozof H. Lefebvre (1991). Vytvoril unitárnu koncepciu priestoru, ktorý chápal ako interferenciu medzi *fyzickým priestorom* (príroda), *mentálnym priestorom* (formálna abstrakcia o priestore) a *sociálnym priestorom* (priestor ľudskej aktivity a konfliktov). Tieto tri rozličné typy priestoru sú tou istou substanciou a silou, ktorá je sociálne produkována (Hubbard et al. 2002, s. 15). E. Soja (1996) nadväzujúc na Lefebvra predstavil trialektický koncept priestorovosti, ktorým sa snažil preklenúť viaceré binárne opozície (protiklady medzi mentálnym a fyzickým priestorom, objektivita verzus subjektivita, fyzický verzus duševný, reálny verzus imaginárny a priestor verzus miesto). Vyjadril pochybnosti o všetkých týchto binaritách a píše o "treťom rozmere priestoru" (thirdspace). Prvým priestorom nazval súbor zhmotnených priestorových praktík, ktoré spolupôsobením produkujú a reprodukovujú konkrétne formy a procesy. Tento priestor je chápaný fyzicky a empiricky ako (reálne) merateľné a mapovateľné konfigurácie a praktiky každodenného života. Pri interpretácii prvého priestoru sa sústreďujeme na „veci v priestore“. Prvý priestor je tradičnou doménou humanistickej geografie. Druhým priestorom je mentálny, resp. teoretický (subjektívny, imaginárny) priestor, konceptualizovaný v predstavách, reflexívnom myslení a symbolickom vyjadrení (napr. v podobe mentálnej mapy). Pri interpretácii druhého priestoru sa sústreďujeme na „myslenie o priestore“. Tento priestor je doménou humanistickej kritiky pozitivistickej geografie. Tretím priestorom je nami plne zažívaný priestor, zároveň reálny i imaginárny, aktuálny i virtuálny, priestor ako ohnisko štruktúrovanej individuálnej i kolektívnej skúsenosti a aktivity (Soja 1996).

Zmena koncepcie priestoru súvisela so zmeneným pohľadom na koncept miesta. Miesto, pre humanistických geografov ako Yi-Fu Tuan (1974; 1977), Edward Relph (1976), Anne Buttimer a David Seamon (1980) bolo konceptom, ktorý vyjadroval

⁴ *Hermeneutické vedy* popierajú existenciu separátneho empirického sveta mimo jeho individuálneho pozorovania, čiže žiadne pozorovanie a opis nemôže byť neutrálne. Podľa hermeneutických vied nemôžu existovať všeobecné zákonitosti ľudskeho správania, pretože ľudí nemožno chápať ako stroje, ktoré vždy rovnako reagujú na identické stimuly. Podobne sa procesy generované na vyšších hierarchických úrovniach (globálnej, štátnej) diferencovane odrážajú v jednotlivých regiónoch a lokalitách. Pre hermeneutické vedy je príznačný metodologický individualizmus. Hermeneutické vedy nám neponúkajú explanačnú, ale porozumenie tomu, čomu ľudia veria, aké hodnoty vyznávajú, ako sa rozhodujú a správajú. Študuje sa dynamika každodenného života v lokálnom prostredí. Záujmom poznania je v tomto prípade zlepšovanie komunikácie medzi ľuďmi (Matlovič 2006, s. 16).

postoj k svetu vyzdvihujúc subjektivitu a skúsenosť pred logikou priestorovej vedy. Filozofické inšpirácie títo autori hľadali vo fenomenológii a existencializme (napr. v prácach E. Husserla⁵, M. Heideggera⁶).

Tuan tvrdil, že svet je možné poznať cez miesta a to pomocou ľudskej percepcie a skúsenosti. Jeho koncept topofílie vyjadroval existenciu citového puta medzi ľuďmi a miestom. Tento vzťah, tento zmysel pre pripútanie sa, je fundamentálny pre ideu miesta. Tuan definuje miesto prostredníctvom komparácie s priestorom. Priestor je podľa Tuana omnoho abstraktnejším konceptom. Význam priestoru vidí v tom, že je otvorenou arénou akcie a pohybu. Význam miesta vidí v prerušení pohybu, zastavení sa a v pripútaní sa. Kým priestor je podľa Tuana prístupný abstrakcii priestorovej analýzy a ekonomickej racionality, miesto je prístupné pre diskusie o otázkach, ako sú význam, zmysel, hodnota a spolupatričnosť. Napríklad jedným zo spôsobov ako dať priestoru význam, čím sa môže stať miestom, je pomenovať ho. Tuan pripúšťa značnú svojvoľnosť v definovaní miesta ako aj v jeho rozmerovom diapazóne (od kresla po celú Zem) (Cresswell 2004, s. 20).

Jednoduchým príkladom miesta a jeho dosahu na ľudí je idea domova. Pre Tuana (1991) geografia znamená štúdium Zeme ako domova ľudí. Keď transformujeme Zem do domovov ľudí, môžeme vytvárať miesta na nesčíselnom množstve rozličných úrovní. Domov je ukážkový príklad druhu miesta, kde ľudia cítia význam úzkeho vzťahu a zakorenenosti. Ilustrovať to môžeme na správaní obyvateľov mesta New Orleans potom, čo ho v r. 2005 zasiahol ničivý hurikán Katrina. Ich

⁵ Fenomenológia, ktorej zakladateľom bol Edmund Husserl, poskytla pre humanistickú geografiu metodológiu a interpretačné rámce. Fenomenológia odmieta vedecké, kvantitatívne metódy explanácie a namiesto nich presadzuje porozumenie. Pracuje s konceptom životného sveta (lifeworld) s cieľom opísať totalitu osobného pripútania sa k miestu a prostrediu v kontexte každodennej skúsenosti. Na tento účel používa intenzívne formy opisu (tzv. metóda hustého opisu) ľudských skúseností, spočívajúce v detailnom a precíznom opise fenoménov (javov, prostredia, udalostí, aktérov, aktivít, vzájomných vzťahov) v ľudskom vedomí. Hlavným cieľom je tu porozumenie svetu prostredníctvom poznania ľudských intencií (teda vzťahov a postojov človeka) k svetu. Fenomenologická metóda takto prekonáva dualizmus medzi reálnym svetom a skúsenosťou (objektom a subjektom) (Hubbard et. al., 2002, s. 39-40).

⁶ Existencializmus vychádza z faktu, že poznanie sa rozvíja v konkrétnom svete a je realizované konkrétnym človekom. Zameral sa preto na subjektívny význam existencie človeka zdôrazňujúc špecifickosť a unikátnosť každej individuálnej skúsenosti so svetom. Na rozdiel od univerzálnych a abstraktných konceptov sveta a života príznačných pre pozitivistické myslenie, je pre existencializmus bytie charakterizované konkrétnou partikularitou. Existencializmus sa zameral na konkrétne a partikulárne stanoviská individuálnych ľudí v špecifických miestach. Martin Heidegger v tejto súvislosti zaviedol termín „*Dasein*“ (niečo v zmysle pobytu človeka) na vyjadrenie toho, že pre ľudskú existenciu je dôležité bytie vo svete (ktoré je protikladom racionálne reflektovanému bytiu na svete). Človek pobýva vždy na určitom nezameniteľnom a na jeho vôli nezávislom mieste, je doslova uvrhnutý (*Geworfenheit*) do svojho pobývania, čo v ňom evokuje, že sa cíti vo svete nesvoj. Heidegger rozlíšil autentické bytie (znamená byť sám sebou) a neautentické bytie (znamená byť súčasťou davu). Heidegger taktiež poukázal na neadekvátnu interpretáciu priestoru ako kontajnera. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že Heideggerova reputácia vo vedeckom svete utrpela po odhalení jeho spolupráce s nacistami. Pre geografický výskum hlavná inšpirácia existencializmu spočíva v upozornení, že existencia človeka nie je izolovaná, ale je ovplyvnená existenciou ostatných ľudí a fyzických objektov. Život vo svete prináša neustále ohrozenie existencie človeka, čo vyvoláva úzkosť. Týmto je človek nútený k stálej aktivite a snahe (rezistencii), aby svoju existenciu uchránil (Hubbard et. al., 2002, s. 38, Jędrzejczyk 2001, s. 33-34). V princípe teda existenciálne idey tvrdia, že ľudia tvoria svet prostredníctvom mentálnej projekcie významu smerom k fyzickým fenoménom (iným ľuďom, miestam a objektom) a stretávajú sa pri pohybe geografickým priestorom. Hlavným odkazom pre geografický výskum je sústredenie sa na sociálnu konštrukciu miesta – teda štúdium ako sa abstraktný priestor mení na zmysluplné miesto prostredníctvom myslenia a pôsobenia ľudí (Hubbard et. al., 2002, s. 39).

odpoveď na situáciu, v ktorej boli konfrontovaní s deštrukciou miesta bola demonštráciou sily miesta: ľudia uväznení vodou vo svojich domoch dávali najavo svoje úsilie o obnovu každodenného života (napr. starostlivo zametali trosky zo vstupných veránd, poltucet homosexuálnych mužov v ohavných čiapkách hralo pre zábavu na nesúrodnom súbore hudobných nástrojov, pani nazývaná „mama D“ odmietla opustiť mesto a zriadila vo svojom dome centrálnu kuchyňu pre celú štvrť a pod.) (Halttunen 2005, s. 6).

V hermeneutickej výskumnej tradícii teda miesto je späté s významom, čiže subjektívnym (avšak nie partikulárnym) pocitom ľudí, zahŕňajúcim poslanie a úlohu miesta v ich individuálnej či skupinovej identite (Castree 2003, s. 167). Význam, teda to čo je základom konštituovania miesta bolo humanistickou geografiou videné do značnej miery individualisticky, i keď sympatie a významy boli často zdieľané. Miesto však v zásade znamená pre každého inú vec (Hubbard et al. 2002, s. 16).

Humanistický pohľad na miesto obohatil E. Relph (1976), ktorý si osvojil kritický prístup k otázke špecifickosti miesta v globalizujúcom sa svete. Tieto pohľady už boli priblížením k štrukturalistickej geografii, ktorá je súčasťou kritickej bádateľskej tradície. Relph (1976) tvrdil, že kombinácia ekonomickej a kultúrnej globalizácie a mohutnej mobility transformuje vzťahy medzi ľuďmi a miestom, a preto sa musí zmeniť teoretické myslenie na tému miesta a tvorby miest. Inšpirovaný Heideggerom svoju analýzu zameriaval na rozličnú intenzitu skúseností s alochtónnosťou (cudzorodosťou) a autochtónnosťou (pôvodnosťou) v miestach. Peet (1998, s. 50) sumarizuje tieto skúsenosti: ako „*existenciálnu cudzorodosť*“ – v ktorej všetky miesta napodobňujú tú istú nezmysluplnú identitu; „*objektívnu cudzorodosť*“, v ktorej sa s miestami stretávame v rámci geografického štúdia a explanácie ich priestorovej organizácie; „*vedľajšiu cudzorodosť*“, v ktorej sú miesta o niečo viac než základne pre aktivity; „*sprostredkovaná pôvodnosť*“, v ktorej sa s miestami stretávame sprostredkovaním, t.j. „z druhej ruky“ (napr. cez obrazy, literatúru a pod.); „*behaviorálna pôvodnosť*“, ktorá zahŕňa úmyselnú účasť (angažovanie sa) pri vzniku miesta; „*empatickú pôvodnosť*“, ktorá zahŕňa citovejšie a empatické pripútanie sa v mieste a „*existenciálna pôvodnosť*“, v ktorej je miesto prežívané bez premyslenej a neuvedomelej reflexie, a predsa je plné významu. Práve existenciálna pôvodnosť označuje podľa Relpha príslušnosť k miestu, hlboké a úplné stotožnenie sa s miestom, čo je fundamentom konceptu miesta (Peet 1998, s. 50). Toto východisko privádza Relpha ku kardinálnej otázke autentického vytvárania miest a tzv. bezmiestnosti (*placelessness*). Význam miesta podľa neho môže byť autentický a pravý, alebo neautentický a falošný. Autentický význam miesta si vyžaduje bytie v mieste a príslušnosť k miestu, ako jednotlivec a člen komunity, a uvedomovanie si tejto skutočnosti bez povinnosti ju reflektovať. Tento autentický význam miesta pretrváva ako dôležitý zdroj identity pre jednotlivcov a komunity. Relph nadväzujúc na Heideggera tvrdí, že pre moderný svet je symptomatická strata diverzity miest a strata významu miest. Autentický postoj, ktorý produkoval význam miest a bol príznačný pre predindustriálnu kultúru, bol v modernej dobe nahradený neautentickým postojom, ktorý produkuje bezmiestnosť a rozširovanie homogenity (napr. v podobe turistických centier, komerčných výpadových ciest, letísk, supermarketov, predmestí s medzinárodným architektonickým štýlom). Relph tiež poukázal na prepojenie medzi neautenticitou homogénnych a štandardizovaných miest a zvyšujúcou sa mobilitou a šírením masovej kultúry a masových hodnôt (napr. časté sťahovanie znižuje význam domova a spôsobuje stratu autenticity, resp. deštruktívne na význam miest pôsobia diaľnice, pred nimi to boli železnice) (Peet 1998, s. 51). Neautentický postoj k miestu má za následok neuvedomovanie si hlbokého a symbolického významu miest

a neuznávajú významu pre identitu. Bezmiestnosť je teda oslabovaním identity miest do stavu, keď tieto miesta vyzerajú rovnako, sú tiež rovnako vnímané a pociťované a ponúkajú tie isté, mdlé možnosti pre ich prežívanie (Cresswell 2004, s. 44-45). Relphova analýza vedie teda smerom k relačnému chápaniu miesta, ktoré zdôrazňuje, že miesta neexistujú ako ohraničené teritoriálne jednotky, ale sú situované v sociálnom, politickom, ekonomickom a historickom kontexte, ktorý ich formuje. Relph (1976) teda poukázal, že miesto nemusí mať fixnú polohu (napr. loď, nomádsky tábor, putovný cirkus). Poloha nie je nevyhnutným atribútom miesta. Základný význam miesta videl Relph (1976) v tom, že je hlboko zakoreneným centrom ľudskej existencie, či centrom významu pre ľudí takmer na akejkoľvek mierkovej úrovni. Závisí to od spôsobu orientácie sústreďenia intencií (pre vlastníka je miestom štát, v iných situáciách to môže byť provincia, región, mesto, štvrť, ulica, dom, v ktorom žijeme) (Relph 1976, s. 43).

Miesto a priestor v kritickej bádateľskej tradícii

Kritickú bádateľskú tradíciu v geografii⁷ reprezentujú štrukturalistické a realistické prístupy (napr. radikálna, feministická, realistická a nová kultúrna geografia). Filozofické inšpirácie hľadá v marxizme, neomarxizme, Giddensovej teórii štruktúracie a transcendentnom realizme. Miestá sú tu chápané ako veľmi komplexné entity, ktoré sú situované v rámci vlastných hypotetických hraníc, avšak formované sú vonkajšími silami, ktorých pôvod siaha mimo týchto predpokladaných hraníc (Hubbard et al., 2002, s. 17). Štrukturalistickí geografi v tejto súvislosti zdôrazňovali kontext nerovnakej sily vzťahov, reprezentovanej dominanciou a vykorisťovaním. Viac sa zameriavali na výskum vzťahov ako špecifik diferenciácie miest.

V súčasnej kritickej humánnej geografii dominuje diskusia o miestach ako sociálne konštruovaných entitách. Ak tvrdíme, že miesto je sociálne konštruované, znamená to, že nie je prirodzené a dané, ale je vytvorené ľudskými silami a môže byť nimi aj zmenené alebo zničené (v aspekte významu a v materiálnom aspekte).

Podľa D. Harveya (1996, s. 261) je v tejto súvislosti zaujímavé identifikovať sociálny proces tvorby miest. Harvey si všíma relatívne voľnú mobilitu kapitálu vo svete, ktorá je v napätí s fixnosťou miesta. Mobilita kapitálu je primárnou silou globalizácie a homogenizácie miest po celom svete. Miesta sa nepretržite adaptujú na podmienky za ich hranicami, aby uspeli v súťaži o získanie podielu voľného kapitálu. Stimulujú aktérov, aby investovali do jednotlivých foriem ich fixnosti. Miesta sa teda musia predávať ako dobré miesta pre život, prácu a investovanie. To však podnecuje heterogenizačné tendencie. Ľudia v miestach sa snažia odlíšiť svoje miesto od ostatných konkurujúcich miest s cieľom získať komparatívnu výhodu pri získavaní kapitálovej investície. Týmto narastá význam kvalitatívny aspektov miesta, najmä význam kvality života v mieste, ale aj význam tvorby imidžu a marketing miesta (Harvey 1996, s. 298).

⁷ *Kritické vedy* sa odlišujú od empiricko-analytických vied a hermeneutických vied tým, že neakceptujú ani implicitný determinizmus prvých ani voluntarizmus druhých. Kým empiricko-analytické vedy naznačujú, že ľudia v podstate nemajú pod kontrolou svoje životy, hermeneutické vedy naznačujú, že ich majú pod kontrolou úplne. Podľa kritických vied ľudia žijú v societách, ktoré sú komplexnými organizáciami vytvorenými za účelom zaistenia ako každodenného individuálneho prežitia, tak aj kolektívneho medzigeneračného prežitia. Tieto society si vyžadujú dodržiavanie určitých pravidiel, aby sa dosiahla ich existenčná udržateľnosť. V kritických vedách je nevyhnutné zhodnotiť základné pravidlá, ktorými sa spoločnosť riadi za účelom porozumieť jednotlivým okolnostiam a udalostiam a súčasne pokúsiť sa hľadať optimálne mechanizmy fungovania spoločnosti. Poznávacím záujmom je v tomto prípade emancipácia.

Harvey (1996, s. 302) venuje pozornosť ešte jednému aspektu dôležitosti miesta v súčasnom svete. Vracia sa k Heideggerovi, ktorý ponúkol možnosť rezistencie voči kapitalistickej logike konštrukcie miesta. Rezistencia môže byť reakciou na globalizačné tendencie a časopriestorovú kompresiu a znamenať akési „utiahnutie sa na kludné miesto“. Môže sa prejavovať hľadaním alternatívnych spôsobov konštrukcie miesta (napr. organické farmy s autentickým vzťahom komunity k prírode, religiózne a sektárske enklávy, utopické komunity a pod.) a viesť až k militantnému partikularizmu.

D. Massey (1997) sa zaoberala hľadaním konceptu miesta, ktorý by bol adekvátny pre súčasné obdobie globalizácie a časopriestorovej kompresie. Nezdiera Harveyov pohľad na protiklad medzi fixnosťou miesta a fluiditou globálnej ekonomiky. Fluidita (mobilita) je výrazne štruktúrovaná a diferencovaná. Sú ľudia, ktorých mobilita odráža ich preferencie, sú ľudia, ktorí sú k mobilitě prinútení a sú ľudia, ktorí sú zase nútení k nemobilitě. Masseyová v tejto súvislosti pracuje s konceptom mocenskej geometrie (*power geometry*) ako spôsobu, ktorým sú komplikované aktivity (mobility) ľudí napĺňané. Pôsobiacou silou tu nie je len kapitál, ale aj iné všadeprítomné formy sociálnych vzťahov. Rezistenciu a utiahnutie sa dovnútra miesta Masseyová považuje za nevyhnutne spiatočnicke. Spiatočnickea povaha miesta je problematická tým, že si vyžaduje: a) tesné vzťahy medzi miestom a jedinečnou formou identity, b) túžbou ukázať ako je miesto autenticky spojené s históriou, c) potrebou jasného definovania hraníc, ktoré miesto odčlenia od vonkajšieho sveta. Prvý aspekt naznačuje, že jednotlivé miesta majú jedinečné identity (často na báze rasy, etnika, relígie a pod.), avšak existuje mnoho miest s multiplikatívnymi identitami. Druhý smer sa prejavuje túžbou po posolstve minulosti (tradícii, dedičstve), ktoré prispeje k zakoreneniu miesta. Formulované sú však historické príbehy, ktoré niekedy vyúsťujú do účelovej selekcie historických udalostí, resp. k tvorbe historických mýtov. Tretím problémom reakcionárskeho definovania miesta sú jeho hranice. Niektoré miesta majú presné hranice, iné nie. Hranice nie sú podľa Masseyovej dôležité pre konceptualizáciu miesta. Namiesto premýšľania o miestach ako o územiach s hranicami okolo, môžeme podľa Masseyovej o nich uvažovať ako o jasne vyjadrených momentoch v sieti sociálnych vzťahov. To následne umožní dospieť k extrovertnému významu miesta, ktorý zahŕňa uvedomenie si väzieb miesta so širším svetom, ktoré integrujú v pozitívnom smere globálne a lokálne. Masseyová prichádza s *progresívnym konceptom miesta*: miesto je proces, miesto je definované vonkajškom, miesto má multiplikatívne identity a histórie a unikátnosť miesta je definovaná prostredníctvom jeho interakcií (Cresswell 2004, s. 74). Masseyová zdôrazňuje potrebu hľadania globálneho zmyslu miesta.

Geografi ovplyvnení Gidensovou teóriou štrukturácie⁸ (napr. Pred, Gregory, Thrift) taktiež uprednostňovali procesualný koncept miesta. A. Pred (1984, s. 279) prezentoval koncepciu miesta, zdôrazňujúcu zmenu a dianie. Miesta nebudú nikdy "ukončené" ale vždy budú "stávajúce sa". Miesto je "to čo sa nepretržite odohráva", čo sa podieľa na histórii v špecifickom kontexte cez vytváranie a využívanie reálneho (hmotného, fyzického) prostredia. V danom momente, miesto poskytuje geograficky špecifickú skupinu štruktúr a je arénou celej škály každodenných aktivít. Miesto je teda výsledkom interakcie štruktúry a aktivity.

Vývoj v rámci kritickej bádateľskej tradície dáva do popredia i otvorenosť miesta. Hranice miesta už nie sú uzavreté, ale majú skôr charakter priepustnej omlietky.

⁸ Teória štrukturácie sa pokúša opísať a porozumieť vzťahom medzi štruktúrami, ktoré ovplyvňujú naše životy (pohybujúcimi sa od veľkých štruktúr ako je kapitalizmus a patriarchát, k veľkosti menším štruktúram ako sú národné a lokálne inštitúcie) na jednej strane a našou vlastnou schopnosťou uplatňovať svoj vplyv v každodennom živote.

Miesta sú vzájomne prepojené a vzájomne závislé. Miesta sú nikdy nekončiace, ale produkované prostredníctvom reiterácie (neustáleho opakovania) postupov (praxe) - opakovaním zdánlivo banálnych aktivít na dennej báze. Ako sme videli, súčasné okúzenie procesmi prúdenia a mobility v globalizovanom svete často predpokladá koniec miesta a pribúdanie non-place. Časť autorov (napr. Castells) v tejto súvislosti prehlasuje, že nastal „koniec miesta“. Ak však upustíme od partikulárneho prístupu k miestu, v skutočnosti miesta zostávajú. N. Smith (1990, s. 221) v tejto súvislosti hovorí o „začiatku geografie“. Miesta sa prirovnávajú k spínacím bodom alebo uzlom v translokálnej sieti. Rozličné miesta sú zapojené do rozmanitých skupín vzťahov s ich rozdielnou intenzitou. Globalizácia približuje miesta v zmysle ich časovej vzdialenosti, avšak geografická vzdialenosť, ich discesia a geografické polohové rozdielnosti zostávajú zachované. Globalizácia nepôsobí v homogénnom priestore a v rozličných miestach vyvoláva rozličné reakcie a efekty. Prepojenosť miest v jednotlivých častiach sveta je veľmi rozdielna (napr. mnohé miesta v subsaharskej Afrike sú v podstate odrezané od zvyšku sveta). Preto treba viac hovoriť o nerovnomernej glocalizácii ako o rovnomernej globalizácii (Castree 2003).

Kreovanie miesta nevyhnutne vyžaduje definovať čo leží mimo neho (vonku). Tak ako máme termín pre uvažovanie o veciach v nesprávnom čase - ana-*chron*-izmus - mali by sme používať termín pre veci na nesprávnom mieste - ana-*chor*-izmus (Cresswell 2004, s. 103). Anachorizmus je užitočný koncept napr. pri skúmaní socio-priestorovej exklúzie.

Záver

Sumarizujúc uvedené poznatky a nadväzujúc na Agnewa (in Castree 2003, s. 167), Kaczmareka (2001, s. 74) a Soju (1996) je možné konštatovať, že koncept miesta je entitou s týmito troma podstatami:

- a) je segmentom priestoru s jeho výplňou, tvorenou fyzickogeografickosférickým, sociosférickým a technosférickým komponentom,
- b) je procesom vlastného sociálneho konštruovania a formovania sa, ktoré sa realizuje prostredníctvom sociálnych vzťahov prejavujúcich sa formou každodenných udalostí. Tie sú výslednicou interakcie vonkajších vplyvov (veľkých štruktúr mimo miesta, fyzického prostredia) a aktivity jednotlivých ľudí sledujúcich naplnenie svojich partikulárnych alebo spoločných cieľov,
- c) je významom, resp. nositeľom multiplikatívnych významov (zmyslov, identít) – pričom môže ísť o identity individuálne, skupinové, regionálne, národné, civilizačné alebo univerzálne (nie je teda viazané na niektorú z mierok skúmania).

Tieto tri aspekty sú nerozlučné, vzájomne simultánne prepojené a podmienené a evokujú predstavu trinitárneho modelu miesta⁹.

Miesto je mimoriadne flexibilná kategória, ktorá sa dobre vyrovnáva s globalizáciou (namiesto rovnomernej globalizácie nerovnomerná glocalizácia), s

⁹ V súčasnej fyzike a biológii sa sústredilo mnoho poznatkov svedčiacich o to, že v základe nášho sveta spočíva 3 – model, teda, že naša realita je trojštruktúrna. Napríklad podľa poznatkov fyziky je vesmír determinovaný tromi univerzálnymi zákonmi zachovania: energie, hybnosti a momentu hybnosti; hmota reálneho sveta existuje v troch podobách (tri dvojice kvarkov a leptónov sú základom konštrukcie troch druhov látky); existujú len tri základné silové interakcie (elektroslabá, gravitačná a silná). Podľa biologických poznatkov je súčasný živý svet založený na génových informáciách, ktorých nosičom sú kodóny. Kodóny pozostávajú vždy z troch zložiek (trojkombinácií tymínu, adenínu, guanínu a cytozínu). (Krempaský 2006, s. 188-191).

rozličnými mierkami skúmania (z perspektívy miesta môžeme skúmať územné jednotky od najnižších taxonomických úrovní až po celý zemský povrch), s konštrukciou subjektív a performatívneho charakteru poznania. Miesto zahŕňa ontologickú i epistemologickú podstatu. Je objektom skúmania geografie a zároveň je súčasťou spôsobu, akým toto skúmanie realizujeme (Cresswell 2004, s.15). Tieto atribúty predurčujú miesto aplikovať ako výskumný koncept prekonávajúci rozdelenie geografie do viacerých dichotómií (fyzická verus humánna, idiografické prístupy verus nomotetické prístupy). Okrem rýdzo akademických implikácií, predovšetkým v rámci tzv. novej regionálnej geografie, sa núkajú i mnohé praktické aplikácie konceptu miesta napríklad v oblasti marketingu územia ako nástroja regionálneho rozvoja, či pri štúdiu anachorických fenoménov (napr. bezdomovectva, utečencov, a iných typov exklúzie).

Literatúra

- AGNEW, J. (1987): *Place and Politics: the geographical mediation of state and society*. Allen & Unwin, Boston, MA, 267 s.
- BUTTIMER, A., SEAMON, D., (eds.) (1980): *The Human Experience of Space and Place*. St. Martin's Press, New York, 199 s.
- CASTREE, N. (2003) *Place: Connections and Boundaries in an Interdepenedt World*. In: Holloway, S., Rice, S.P., Valentine, G., (eds.): *Key Concepts in Geography*. SAGE Publications, London, s. 165-186.
- CRESSWELL, T. (2004): *Place – a short introduction*. Blackwell, Oxford, 153 s.
- DARDEL, E. (1952): *L'home de la terre: nature de réalité géographique*. Presses Universitaires de France, Paris, 133 s.
- ENTRIKIN, N. (1991): *The Betweenness of Place: towards a geography of modernity*. John Hopkins University Press, Baltimore, 196 s.
- HALTTUNEN, K. (2006): *Groundwork: American Studies in Place – Presidential Address to the American Studies Association, November 4, 2005*. *American Quarterly*, 58, 1, 1-15.
- HARTSHORNE, R. (1939): *The Nature of Geography. A Critical Survey of the Current Thought in the Light of the Past*. Association of American Geographers, 29, 171-645.
- HARVEY, D., (1996): *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Blackwell, Oxford, 468 s.
- HOLT-JENSEN, A. (2001): *Territoriality, place and space*. *Fennia*, 179, 1, 1-8.
- HUBBARD, Ph., KITCHIN, R., BARTLEY, B., FULLER, D. (2002): *Thinking Geographically*. Continuum, London, 275 s.
- CHOJNICKI, Z. (1988): *Basic philosophical and methodological problems of space and time*. *Concepts and Methods in Geography*, 3, 9-23.
- JĘDRZEJCZYK, D. (2001): *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*. UW, Warszawa, 143 s.
- JOHNSTON, R.J., SIDAWAY, J.D. (2004): *Geography & Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*. Arnold, London, 527 s.
- KACZMAREK, J. (2001): *Miejsce – w poszukiwaniu właściwej miary*. In: Rogacki, H., (ed.): *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 73-81.
- KREMPASKÝ, J. (2006): *Veda verus viera ? Veda*, Bratislava, 253 s.
- LUKERMANN, F. (1964): *Geography as a Formal Intellectual Discipline and the Way in Which it Contributes to Human Knowledge*. *Canadian Geographer*, 8, 4, 167-172.
- MASSEY, D. (1997): *A Global Sense of Place*. In: Barnes, T., Gregory, D., (eds.): *Reading Human Geography*. Arnold, London, 315-323.
- MATLOVIČ, R. (2006): *Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu)*. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, 6-43.
- MERIFIELD, A. (1993): *Space and place: a Lefebvrian reconciliation*. *Transactions, Institute of British Geographers*, 18, 516-531.
- PEET, R. (1998): *Modern Geographical Thought*. Blackwell, Oxford, 342 s.
- PRED, A. (1984): *Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places*. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, 2, 279-297.
- RELPH, E. (1970): *An inquiry into the relations between phenomenology and geography*. *Canadian Geographer*, 14, 193-201.
- RELPH, E. (1976): *Place and Placelessness*. Pion, London, 156 s.

- SACK, R. D. (1997): *Homo Geographicus*. John Hopkins University Press, Baltimore, 328 s.
- SOJA, E. (1996): *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell, Oxford, 334 s.
- TUAN, Y. F. (1974): *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 260 s.
- TUAN, Y. F. (1977): *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 235 s.
- TUAN, Y.F. (1991): A View of Geography. *The Geographical Review*, 81, 1, 99-107.
- VALLEGA, A. (2004): Geography and the International Geographical Union: In Search of the Route. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 148, 6, 54-63.
- VALLEGA, A. (2005): Ten Theses on IGU Strategy and Actions. A Working Paper presented at the meeting of the IGU Executive Committee in Venice, 23-27 April 2005. www.igu.org.com.
- WOLLAN, G. (2003): Heidegger's philosophy of space and place. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 57, 31-39.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/3050/06 *Kvalita života – konceptuálny rámec geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta*, (ved. projektu René Matlovič).

Summary

In recent times, discussions of the evolution of geography have expanded. Today there appears the need that geography acquired the transdisciplinary face. Geography should profile itself as integral, transdisciplinary platform for explanation of space-structuring processes on the one hand, and understanding the basis of the identity of regional units on various taxonomy levels in the context of everyday human experience, on the other hand. This is the way geography could show how to harmonize the two competitive ways of producing geographical information – nomothetic approaches on one hand and idiographic approaches on the other hand. This paper is a contribution to these thoughts and discussions. We assume that the “*place*” concept is important in this effort. We discuss how geographers have defined it in the past. We show it within three research traditions – the empirical-analytic, the hermeneutic and the critical. The classification is drawn directly from Habermas (1972 in Johnston and Sidaway 2004, p. 20-22).

According to Agnew (1987), Soja (1996) and Kaczmarek (2001) we present the trinity model of the place concept. The place is a entity, which includes three substances:

- a) place is a segment of place with filling, which consist of the natural, sociospheric and technospheric components,
- b) place is a proces of its own social construction, which is a result of the social relations,
- c) place is a sence – the subjective feelings people, including the role of place in their individual, social group, national and global identity.

This three substances are indivisible and reciprocally conditioned. It imply a trinity model of place. The importance of place concepts for contemporary geography lies in following features: place is a complex concept, which get over the dichotomies between idiographic and nomothetic approaches in geography; place stands for both an object (ontological facet) and way of looking (epistemological facet). Besides, the place concept has a practical implications in the geographical research, for example in the following realms: place marketing as a tool of local and regional development, study of anachoric phenomena (homelessness, refugees and other kinds of socio-spatial exclusion).